

Opgave i BTM2510

Bachelorprojekt

15 ECTS

Kursus: Bachelor i teologi og mission

Kandidat: Emma Kirk Pedersen

Vejleder: Peter Søres

Godkendt opgaveordlyd:

Hvad kan vi teologisk sige om det gode i mennesket på baggrund af troen på Gud som Skaber?

9899 ord eksklusive forside, indholdsfortegnelse og litteraturliste

Fjellhaug Internasjonal University College
Foråret 2023

1. ABSTRACT	383
2. INDLEDNING.....	383
2.1 PROBLEMFOMULERING	384
2.2 MATERIALE	384
2.3 METODE	384
3. TEORI.....	384
3.1 STATUS ORIGINALIS, STATUS CORRUPTIONIS OG STATUS GRATIAE	385
3.2 GUDBILLEDIGHED OG SYND.....	385
3.3 PERSON OG NATUR.....	385
3.4 LOV OG EVANGELIUM.....	386
4. BACHELORPROJEKTETS OPBYGNING	386
5. ANALYSE	386
5.1 STATUS ORIGINALIS.....	386
5.1.1 OPSUMMERING	388
5.2 EKSISTENSMODSÆTNINGEN I SAMTIDIGHEDEN AF STATUS ORIGINALIS OG STATUS CORRUPTIONIS	388
5.2.a MISFORSTÅELSE 1: ALT MENNESKELIGT ER DJÆVELSKAB	389
5.2.a.a OPSUMMERING.....	393
5.2.b MISFORSTÅELSE 2: DER ER SLET INTET DJÆVELSKAB TIL I MENNESKET	393
5.2.b.a OPSUMMERING	395
5.3 STATUS GRATIAE.....	395
5.3.a FORHOLDET MELLEM MENNESKELIVET I EKSISTENSMODSÆTNINGEN OG I STATUS GRATIAE.....	395
5.3.a.a OPSUMMERING.....	396
5.3.b FORNYELSE SOM VÆKST	396
5.3.b.a OPSUMMERING	397
5.3.c FORNYELSE I MENIGHEDEN, SÆRLIGT OM DÅBEN OG NADVEREN	397
5.3.c.a OPSUMMERING	400
6. DISKUSSION	400
6.1 OPSUMMERING.....	403
7. KONKLUSION.....	403
8. LITTERATUR.....	404
8.1 FORKORTELSER	404
8.2 GRUNDTVIGTEKSTER.....	405
8.3 SEKUNDÆRLITTERATUR.....	405

1. ABSTRACT

This thesis investigates the anthropology of Grundtvig, with a particular focus on human goodness. It seeks to answer whether human goodness persists after the fall, and if so, how it can be described.

Additionally, the thesis explores which consequences sin has for the image of God in human life.

Furthermore, this thesis discusses the extent to which Grundtvig's anthropology is linked to the optimism of his time and to national romanticism.

2. INDLEDNING

"Gud sagde: »Lad os skabe mennesker i vort billede, så de ligner os!
(...) og han så, hvor godt det var" (DO92, Gen 1,26-31).

Skabelsesberetningen fortæller, at mennesket er skabt i Guds billede og ligner Gud - og at det var godt. Genesis 3 fortæller om syndens indtræden. Synden påvirker vores forhold til Gud, medmennesket, medskabningen og os selv (Prenter 1967, 270). I mødet med syndens virkelighed kan vi overvældes. Det gælder ikke mindst i mødet med den enorme menneskeskabte ondskab og ødelæggelse, der er i verden. Hvad blev der af den skabte godhed?

Om menneskets møde med ondskab skriver Claudia Welz, at: "hvis nogen under disse omstændigheder kan opbyde *resilience*, mod og modstandskraft, er det ikke en umiddelbar følgevirkning af traumet, men snarere noget, der har kunnet vokse eller bevares på trods af ødelæggelsen" (Welz 2015, 103). Welz forholder sig specifikt til katastrofer, hvor begrebet *resilience* står for bl.a. levedygtighed og mestringssevne i modgang (Welz 2015, 91). Welz beskriver menneskets evne til at håndtere katastrofer som et mirakel, der er muligt på baggrund af menneskets *resilience* (Welz 2015, 102). Når man tager et bredere perspektiv på syndens virkelighed og ikke kun begrænser det til katastrofer, bliver spørgsmålene følgende: Er den skabelsesgivne godhed i mennesket bevaret trods syndens indtræden og overvældende virkelighed? Og muliggør den et levedygtigheds- og livsmestrings mirakel selv der, hvor alt håb synes ude, hvor syndens virkelighed synes stærkere end det gode, f.eks. stærkere end troen og kærligheden? Og hvad kan vi i så fald sige om dette gode i mennesket? Svarene forsøger jeg at finde hos Grundtvig, der netop har begreberne tro, håb og kærlighed som væsentlige begreber.

Den teologiske Grundtvigforskning har i mange år været inddelt efter afgørende årstal i Grundtvigs forfatterskab. Nogle tolker Grundtvig i nær tilknytning til Luther, f.eks. Regin Prenter, der i bl.a. *Den kirkelige anskuelse* lægger særlig vægt på 1825. Den dominerende tolkningstradition er dog i mange år udgået fra Kaj Thaning, der med vægt på 1832 argumenterer for en adskillelse af det menneskelige og det folkelige fra det kristelige med disputatsen *Menneske Først – Grundtvigs opgør med sig selv*. Jeg forholder mig til disse og andre grundtvigtolkninger, når jeg på baggrund af udvalgte Grundtvigskrifter her undersøger sammenhængen mellem det gode i mennesket, troen på Gud som Skaber og syndens virkelighed. Derefter forholder jeg mig til Grundtvigs forhold til hans europæiske historiefilosofiske

samtid, særligt på baggrund af Ole Vinds *Grundtvigs historiefilosofi*, og diskuterer, om vi uden at dele Grundtvigs

samtids historiesyn kan tage anliggendet i hans menneskesyn i anvendelse i mødet med problemstillinger i vores tid, f.eks. som *resilience*.

2.1 PROBLEMFORMULERING

Hvad kan vi teologisk sige om det gode i mennesket på baggrund af troen på Gud som Skaber?

2.2 MATERIALE

Af Grundtvigs store forfatterskab er det her kun muligt at behandle en mindre del. Grundtvigs dogmatik, *Den christelige Børnelærdom*, er central og kan sammen med *Christenhedens Syvstjerne* siges at give "det mest samlede udtryk for, hvad Grundtvig havde at sige om Menneskelivet og kristenlivet (VU6, VII). Jeg behandler her fra *Den christelige Børnelærdom* kapitlerne 9-12, der er særligt centrale ift. Grundtvigs menneskesyn (Thaning 1963, 670), samt *Christenhedens Syvstjerne*, som den foreligger i Værker i Udvalg (herefter VU), hvor de tre sange "Græker-Menigheden", "Angler-Menigheden" og "Tyskermenigheden" er udeladt af pladshensyn (VU6, IX). *Christenhedens syvstjerne* har undertitlen *Et kirkeligt sagakvad*. Den kan ses som et forsøg på at skrive om Guds åbenbaring i historien, som den sker også udover åbenbaringshistorien i bibelen (Mortensen 1977, 61). Denne er inddelt i syv sprogsamfund eller menigheder. I sagakvadet forbinder Grundtvig de syv sprogsamfund med både syv menigheder fra de nytestamentlige breve og de syv menigheder, der beskrives i Johannes' Åbenbaring. Derudover har Grundtvig givet sagakvadet en indledning og sin egen danske oversættelse af Johannes' Åbenbarings menigheds-breve. Jeg behandler primært indledningen samt afsnittene "Den nordiske Menighed" og "Den sidste Menighed", da disse dele har størst relevans for problemstillingen.

Derudover behandler jeg de tre digte: *Menneske-Livet*, *Menneske først* og *Herrens røst var over vandet*. De to første som de foreligger i VU8, og sidstnævnte som det foreligger hos Malling i en udgave fra 1860 med den forkortede titel *Herrens røst* (Malling 1962, 190-192). Alle tre digte synges i dag i forkortede versioner, de første to indgår i Højskolesangbogen og den tredje i Den danske Salmebog.

2.3 METODE

Jeg anvender en problemorienteret metode, idet jeg analyserer ovennævnte materiale med Prenters begreber *status originalis*, *status corruptionis* og *status gratiae*, samt *gudbilledlighed* og *synd*, *person* og *natur*, *lov* og *evangelium*, som teoretisk grundlag (Prenter 1967, 255.264-313).

3. TEORI

Til analysen anvender jeg en række begreber fra Prenter. Valget af netop dette teoretiske grundlag skyldes, at jeg er inspireret af Prenters kirkelige forståelse af teologien. Prenter skriver i en bestemmelse af sin dogmatiske menneskeforståelse, at teologien "kender kun mennesket i åbenbarings lys, som stående i og bestemt af et gudsforhold, altså som theonomt væsen. (...) det, som dogmatikken har at sige om mennesket, er indesluttet i dens åbenbaringsvidnesbyrd om skabelsens og genløsningens gudsgerning" (Prenter 1967, 255). Begreberne *status originalis*, *status corruptionis* og *status gratiae*,

samt *gudbilledlighed*, herunder *imago* og *similitudo*, og *synd*, *person* og *natur*, samt *lov* og *evangelium* udfolder jeg herunder med henblik på den efterfølgende analyse af Grundtvig-materialet.

3.1 STATUS ORIGINALIS, STATUS CORRUPTIONIS OG STATUS GRATIAE

Menneskelivet inddeles hos Prenter i tre statusser. *Status originalis* betegner menneskets skabte tilstand før syndens indtræden (Prenter 1967, 264). *Status corruptionis* betegner syndighedens tilstand. Denne tilstand er inden for både romersk-katolsk og luthersk teologi traditionelt betragtet som en fordærvet tilstand og en ødelæggelse af menneskets sande væsen, som det skabtes af Gud (Prenter 1967, 264). For hverken at ende i pelagianisme eller manikæisme, fastholder Prenter *status originalis* og *status corruptionis* som en samtidig virkelighed i mennesket; en rationelt uigennemskuelig eksistensmodsætning. Denne lære om samtidighed, som Prenter har fra Emil Brunner, er ny ift. den romersk-katolske- og den lutherske ortodoksi (Prenter 1967, 265.269). Eksistensmodsætningen udtrykker skabelsens og genløsningens enhed, bestående i at det er det skabte menneske, der genløses (Prenter 1967, 266). Gen-løsningen er genoprettelse, ikke nyskabelse. "Genløsningen betyder *genløsning*, (...) at mennesket på ny bliver, hvad det oprindeligt var og altid har været" (Prenter 1967, 288). *Status gratiae* betegner det genløste menneskes tilstand eller med Grundtvigs termer: det kristelige eller fornyede menneskes tilstand. Indholdsmæssigt er der ingen forskel på mennesket i *status originalis* og i *status gratiae*. Væsensbestemmelsen er for Prenter denne, at "menneskets væsen består i det rette forhold til skaber, medmenneske og medskabning under gudsordets tiltale" (Prenter 1967, 270).

3.2 GUDBILLEDLIGHED OG SYND

I den teologiske tradition er forestillingen om menneskets gudbilledlighed tolket og forstået i mange retninger. På baggrund af de hebraiske udtryk i Genesis 1,26, *דְמוּת* og *צֶלֶם*, er der i vestlig teologisk antropologi, både i oldkirken, middelalderen og den lutherske ortodoksi, blevet skelnet mellem *imago*, en formal gudbilledlighed, der i en eller anden forstand er bevaret efter syndefaldet, og *similitudo*, en material gudbilledlighed, der mistedes ved syndefaldet. Denne brug af begreberne *imago* og *similitudo* går tilbage til Irenæus (RGG3, 1159-1162). Luther fremførte mod denne skelnen, som den forelå i den skolastiske teologi, en anden forståelse af gudbilledligheden, hvor denne består i troens rette gudsforhold. I den tradition ligger Prenter, når han bestemmer menneskets rette forhold som troens lydighed mod skaberens ord og skriver, at dette udgør det grundlæggende i menneskets menneskelighed (Prenter 1967, 270.295-302). Sand menneskelighed består i det rette gudsforhold. Det betyder omvendt, at konsekvensen af syndens vendt sig bort fra gudsordet er en ødelæggelse af menneskeligheden (Prenter 1967, 283). Således er synden oprør mod Gud og er derfor skyld, men den er også medfødt og derfor sygdom. Den er på en gang fejltrin og sygdom, skyld og skæbne. Den er en gådefuld virkelighed, som vi altid må forudsætte, fordi vi ikke kender menneskelivet udenfor *status corruptionis* (Prenter 1967, 308-313).

3.3 PERSON OG NATUR

Begreberne *person* og *natur* er klagørende til bestemmelse af syndens indflydelse på menneskelivet. Det er ikke menneskets naturudrustning, herunder fornuft, samvittighed, mv., der er fordærvet af synden, men menneskets *person*. Menneskets *person* og *natur* kan dog ikke adskilles, men hænger sammen i både *status originalis*, *status corruptionis* og *status gratiae*. Menneskets personlighed består i, at det står under Guds Ords tiltale og kan besvare denne. Spørgsmålet bliver så, hvordan mennesket i

henholdsvis *status originalis*, *status corruptionis* og *status gratiae* er i stand til at høre og besvare Guds tiltale (Prenter 1967, 270-284).

3.4 LOV OG EVANGELIUM

Ifølge Luther står ethvert menneske altid i et gudsforhold, enten under loven eller under evangeliet (Prenter 1967, 300). Da samvittigheden hører under menneskets natur, og derfor ikke er fordærvet af synden, men tværtimod forudsætter en udefrakommende myndighed, Guds *lov*, kan den rammes af Guds myndighed og tiltale. Mennesket som *person* møder gudsordets tiltale på to måder: enten som lovens fordømmelse, når mennesket i sit oprør vender sig fra Gud, eller som *evangelium*, nåde og sandhed, når mennesket besvarer gudsordets tiltale med tro (Prenter 1967, 274-275.290). Lovens gudsforhold er at være under Guds vrede, evangeliets at være under Guds nåde. Loven virker i sin anden brug som "en tugtemester til Kristus" (Prenter 1967, 300). "I jaordet til dommen og i længslen efter genløsning er mennesket *sandt* menneske" (Prenter 1967, 293). Under lovens fordømmelse er gudbilledligheden til stede som en forjættelse, der fastholder sandheden om mennesket (Prenter 1967, 287).

4. BACHELORPROJEKTETS OPBYGNING

På baggrund af teorien i kapitel 3, gives der i kapitel 5 en analyse af materialet (2.2).

Analysens opbygning følger Prenters begrebsapparat med inddelingen *status corruptionis* (5.1), eksistensmodsatningen i samtidigheden af *status originalis* og *status corruptionis* (5.2) samt *status gratiae* (5.3). Denne tilsvarende Grundtvigs skelnen mellem mennesket, som det oprindeligt skabtes, samt "det medskabte- og det genfødte menneskeliv" (VU6, 100). Hensigten med at lade begrebsapparatet bestemme inddelingen, og derved sammenholde materialet løbende fremfor at gennemgå dette del for del, er at opnå en mere nuanceret analyse, der kommer så grundigt som muligt omkring problemstillingen. Hver del af analysen følges af en opsummering, hvori afsnittets bidrag til besvarelse af problemstillingen fremgår.

Kapitel 6 indeholder en diskussion af forholdet mellem Grundtvigs menneskesyn og hans europæiske samtids historiefilosofiske udviklingsoptimisme samt af forholdet mellem menneskesynet og nationalromantismen. Dette med det formål at diskutere og vurdere muligheden for anvendelse af anliggendet i Grundtvigs menneskesyn i vores tid.

Endelig vil analysens observationer samt overvejelser fra diskussionen samles i kapitel 7, der udgør projektets konklusion og svarer på spørgsmålet om det gode i mennesket, som det er formuleret i problemformuleringen (2.1) og udfoldet i indledningen.

5. ANALYSE

5.1 STATUS ORIGINALIS

Om menneskets oprindelige tilstand skriver Grundtvig i *Menneske-Livet*:

”Mennesket er i Guds billede skabt
Med ordet i kraft på sin tunge”
(VU8, 432)

Den christelige Børnelærdom uddyber, at Guds billede er Kristus. Mennesket er et billede af billedet, ”et Guds-Barn ligesom paa anden Haand” (VU8, 116). Grundtvig ser mennesket som krop, sjæl og ånd inspireret af Irenæus, hvor det i Grundtvigs oversættelse i femte bog af Irenæus’ apologetik i indledningen til kapitel seks lyder:

”ved *Faderens Hænder*, det er: ved *Sønnen* og *Aanden*, kommer *Mennesket*, og ei blot et Stykke af *Mennesket*, til at ligne Gud, og *Sjæl* og *Aand* kan være *en Deel* af *Mennesket*, men aldrig hele *Mennesket*, thi et *fuldkomment* Menneske er en *Sammensmeltning* og *Forening* af *Sjælen* med *Faderens Aand*, og med *Konst-Værket* af *Kiød* efter *Guds Lignelse*” (Cappelørn 2004, 134-136, Gregersen 2016a, 220).

Denne tredelte beskrivelse afspejles i *Menneske-Livet*:

”Sjæle og kroppe i Tusindtal
Kan Menneske-Aanden forbinde”
(VU8, 431)

At mennesket ligner den treenige Gud, fremgår også af *Christenhedens Syvstjerne*:

”Mennesket, Guds Mesterstykke,
Gjort af Leret i Hans Haand,
Lodd og Deel faaer i Hans Lykke
Seent med ”Legem, Sjæl og Aand”,
Altid ligner dog herneliden
Vi med dem Tre-Enigheden,
Thi de Tre skal vorde Eet!”
(VU6, 384-385)

Men hvad er Menneske-Aanden?

”Menneske-Aanden, det er et ord
som ingen af os kan udgrunde;
Menneskelivet dog er dens værk
Med Ordet i menneske-munde”
(VU8, 431)

Og

”Menneske-Aanden det er en kraft
som kan ikke selv sig forklare”
(VU8, 431)

Menneske-Aanden er altså ord og kraft, givet af Gud ved skabelsen. Ved skabelsen, under Guds Ords tiltale (3.1), blev mennesket til, som det fremgår af *Herrens Røst*:

”Herrens Røst var over Vandet
Herrens Røst med Aand og Liv,
Herrens Røst og intet andet

var det store Almagts-Bliv;
(...)

Herrens Røst var over Støvet,
Der han danned Mand af Muld,"
(Malling 1962, 191)

'det store Almagts-Bliv' er Kristus, jf. *Christenhedens Syvstjerne*:

"Guddoms-Ordet, evigmundet,
Som Gud-Faders "ja" og "Bliv!"
(...)
Ordet, som Guds Engle hylde,
Som blev Kiød i Tidens Fylde,
Og er Aand evindelig!"
(VU6, 322)

Også den øvrige skabning blev til på Guds Ord, men kun mennesket fik ånd med ord og kraft. Det er ordet og talevnen, der skiller mennesker fra al anden skabning, ikke i kraft af det lydige eller kommunikative, som også findes blandt dyr, men i at "der på Menneske-Mælet og Menneske-Talen paa vor Tunge og paa vore Læber, kan og skal være noget forunderligt Noget, og noget Mageløst som ingen Fugl og intet Dyr kan afrettes til at efterligne, kort sagt noget Skaberligt og Guddommeligt" (VU6, 100). Dette ligger i de tre kendetegn, Kraft, Sandhed og Kærlighed (VU6, 101), som kommer af den guddommelige treenighed, hvor Ånden er Kraften, Sønnen er Sandheden og Faderen er Kærligheden (VU6, 149). Andetsteds er det begreberne tro, håb og kærlighed, der tilskrives henholdsvis Ånden, Sønnen og Faderen (VU6, 152). Både Ordet hos Gud og ordet hos mennesket, i "mund og mæle", er levende ord, der bærer sandhed, kraft og kærlighed (VU6, 100-101). Af væsensbestemmelsen af mennesket, som stående under Guds Ords tiltale (3.1), følger at "når Guds Ord er den guddommelige sandheds, krafts og kærligheds udtryk, må menneskets svar på dette ord også blive en troens, en håbets og en kærlighedens tale" (Prenter 1983, 59). Denne treenighed i gudsbilledet er i ordet, men Grundtvig finder den også i "hjertets, mundens og håndens trefoldige liv", tilsvarende kærlighed, sandhed og kraft (VU6, 149; Bjerg 2002, 47-49).

5.1.1 OPSUMMERING

Mennesket blev som den eneste skabning af Skaberen givet mulighed for gennem "mund og mæle" at gensvare den treenige Guds tiltale. Det lader sig gøre, fordi mennesket bærer Guds væsens godhed i sig som tro, håb og kærlighed, også udtrykt med begreberne sandhed, kraft og kærlighed.

5.2 EKSISTENSMODSÆTNINGEN I SAMTIDIGHEDEN AF STATUS ORIGINALIS OG STATUS CORRUPTIONIS

Mennesket i *status originalis* kendte den guddommelige Treenighed: "Var nemlig mennesket ikke faldet, da maae vi vel forudsætte, at han under Guds Aands styrelse kunde giennem Livsudviklingen og Selvbetraktningen kommet baade til en levende Tanke om den guddommelige Treenighed og til Oplysning om dens personlige Virksomhed" (VU6, 149). Dog, eftersom vi nu kun kender mennesket under eksistensmodsætningen i samtidigheden af *status originalis* og *status corruptionis* (3.1;3.2),

undersøger jeg nu, om mennesket dér kan vide noget om den guddommelige treenighed og om sig selv, ved at undersøge, hvorvidt og hvorledes mennesket stadig står under Guds Ords tiltale.

Den christelige børnelærdom har ikke et særegent kapitel om synd som andre dogmatikker. En forklaring er, at Grundtvig bevidst har udeladt et sådant for at understrege sin opposition til den lutherske ortodoksi, der ifølge Grundtvig tillagde synden for stor magt og lærte menneskenaturens ved synden totale fordærvelse (Bjerg 2002, 109-110). Det betyder dog ikke, at det intet er at sige om mennesket i

eksistensmodsætningen. Ordet og Troen er i enhver status nødvendig for menneskets rette forhold til Gud (VU6, 118). *Personen* under Guds Ords tiltale og gensvar i ord og tro er det bestemmende for mennesket. På den baggrund bestemmer Grundtvig i *Den christelige børnelærdom* tvivlen som oprørets årsag (VU6, 86.118; Cappelørn 2004, 139). Grundtvigs primære anliggende er dog ikke at udfolde dette, men to ifølge ham modsatte misforståelser: 1) at alt menneskeligt skulle betragtes og udryddes som djævelskab, og 2) at der slet intet djævelskab er til i mennesket. Også det øvrige materiale har i typisk polemisk stil noget at sige herom og inddrages løbende herunder.

5.2.a MISFORSTÅELSE 1: ALT MENNESKELIGT ER DJÆVELSKAB

I *Den christelige børnelærdom* skriver Grundtvig, at det er:

”aabenbar selvmodsigende, vrævlevurnt og yderst kiedsommeligt, naar de Theologer, som, hvad enten de kalder sig Catholske eller Protestantiske, evangelisk-lutherske eller bibelske (...) paastaar, at ”Syndefaldet” (...) har ”vanskabt eller rettere udslettet og i Bund og Grund ødelagt Mennesket og hele Menneske-Livet i Guds Billede, at der er ikke Gran eller Spire tilbage af den medfødte Herlighed og af det medskabte Forhold mellem Gud og Menneske” (VU6, 102).

Dette kan ikke være sandt af flere årsager. Først fordi Guds Søn da ikke kunne være blevet menneske, da han ikke kunne blive djævelsk. Tværtimod er det ”Adams og Evas Menneske-Liv i Guds Billede, der trods Syndefaldet og alle dets gruelige Følger, har forplantet sig uafbrudt til Frelseren” (VU6, 105.115). Dernæst fordi der så ikke måtte genfødsel og fornyelse til, men en for det gamle menneske ”aldeles uvedkommende” nyskabelse (VU6, 94). Det ville kræve en forkastelse af mennesket og dermed modsige Guds væsen og frelsesgerning. Verslinjerne i *Menneske Først*: ”Og Djævelskab til Christendom / Kan Almagt selv ei skabe om” (VU8, 113) udfoldes i *Den christelige Børnelærdom*, hvor Grundtvig påpeger, at en sådan lære ville stride mod både bibel, samvittighed og sund forstand og få Gud til at fremstå selvmodsigende (VU6, 102-105). Det er en polemik mod den lutherske ortodoksi,¹ som også er i *Menneske først*:

”Menneske først og Christen saa
Det længe Man forgiætted,
Dyr og Djævle Man christned paa,
Og Morianer tvætted

¹ Fronten er her den lutherske ortodoksi, ikke Luther selv. I *Den christelige børnelærdom* og *Christenhedens Syvstjerne* skelner Grundtvig mellem Luther og den lutherske tradition og forholder sig til begge dele (f.eks. VU6, 79-83; 277-283). Grundtvigs syn på Luther selv var nuanceret med både tilslutning og skarp kritik (Grane 1998, 21-37; Jørgensen 1998, 42-52; Bjerg 2002, 153-161).

Hedd uden Tro paa Christus klog,
Og salig priste Læs-i-bog,
Mens Hedninger fordømtes.”
(VU8, 114)

Grundtvig kritiserer også her den lutherske ortodoksis betragtning af mennesket som dyr og djævl, der lige så lidt kan blive kristne, som en sort person kan tvættes hvid. Djævl kan kende til Gud, men ikke have tro på Gud eller være Guds børn, og det samme opnår ortodoksiens fokus på intellektualisme også kun (Prenter 1983, 102-103). Dernæst beskriver *Menneske Først* strofe for strofe, hvordan mennesket også før kristendommens tid kunne kaldes Guds ven og tale med Ham. Et anliggende, der også er med i *Menneske-Livet*:

”Mennesket er i Guds Billede skabt,
Med Ordet i Kraft paa sin Tunge,
Og derfor han kan mellem træer og Dyr
Med Guderne tale og sjunge.”
(VU8, 432)

Yderligere uddyber *Den christelige Børnelærdom*, at hvis Menneske-Livet i Guds billede var tilintetgjort ved syndefaldet, kunne mennesket ingen sand og levende forestilling gøre sig om Gud, og ingen af disse møder eller samtaler Gud og menneske imellem kunne have fundet sted: ”(...) da kunde Gud hverken bruge Menneske-Tunger til sin Tale eller røre Menneske-Hjarter med sin Røst, da var Adams Kiøn fortryllet og forgjort enten til en Dyr-Art eller en Djævl-Yngel” (VU6, 105). Også i *Christenhedens Syv-stjerne* argumenteres på samme måde:

”Det med Aanden er, som Vandet
Kiender ei vi ham forud
Som han hjemme har i Landet,
Ord på Os i kun spilder Gud;
Er os Ord i Folke-Munde,
Ei langt meer end Bjæf af Hunde,
Aldrig fatter vi Guds Ord.

Er vi uden Gud i Verden,
Troer vi ei paa Ham i Løn,
Heller aldrig, trods Gebærden,
Troer vi paa Gud-Faders Søn;
Veed ei vi, hvad Tro betyder
Mellem Sællandsfar og Jyder
Al vor Tro paa Gud er Tant.”
(VU6, 346)

En senere strofe sammenfatter ovenstående:

”Ingen har Guld-Taarer fældet
Som ei Glimt af Gullet saae,
Saa Guds-Billedet, forældet,
Maa i Glands dog for os staae,
Om hos os det skal fornyes,
Thi fornyes kan, som flyes,

Kun hvad gammelt end er til.”
(VU6, 347)

I strofen her anes det også, at gudbilledligheden kan have længslens udtryk, en længsel efter *status originalis*. Det fremgår dog, at mennesket ikke skal tilbage til *status originalis*, men skal fornyes til *status gratiae* (5.3). Guds-Billedet, Guldets, er Kristus, og menneskets længsel er derfor en længsel efter Kristus. På den baggrund skriver Erik Krebs Jensen, at også hjertets længsel er billede på den kærlighed, Gud skænker. Guldårerne er ikke blot udtryk for afsavn, men udtryk for Guds kærlighed i mennesket, selvom mennesket først i mødet med Kristus kan erkende, at det er Ham, længslen var og er rettet mod (Jensen 1977, 77).

Det fremgår af ovenstående strofer, at gudbilledligheden må være til stede også i eksistensmodsætningen, for at mennesket kan forstå Guds Ord. Mennesket må ligeledes kende til tro på det mellemmenneskelige plan, for at kunne tro Gud, og kende til det evige liv, til sandhed og til ord som folk og fædreland, for at kunne forstå begreber som 'Guds folk' og 'menighed' (VU6, 347; Thaning 1963, 693). Også i *Den christelige børnelærdom* skriver Grundtvig om folkelivet, hvori menneskelivet er virkeligt til stede, som en forudsætning og betingelse, om folkeånden som forudsætning for Guds Ånd (VU6, 108-109).² For Thaning førte det til forestillingen om en adskillelse af det menneskelige og det kristelige, en sekulærteologisk grundtviglæsning, men i *Den christelige børnelærdom* er det for Grundtvig netop forbundetheden af det menneskelige og det guddommelige, den forbundethed, der ligger i eksistens-modsætningen, der muliggør genløsningen og fornyelsen af mennesket. Fordi de to tilstande er samtidige, og menneskets *natur* ikke er fordærvet, kan mennesket blive kristent (VU6, 94.101-102). Denne læsning ligger nærmere Theodor Jørgensens grundtviglæsning, hvor folkeligheden betragtes religiøst, så det, der er forudsætning for kristendommen, er det, der er af Guds Ånd, det gudbilledlige. Også Jørgensen fremhæver håbet og længslen (Jørgensen 1995, 167-171).

I nedenstående strofe fra *Christenhedens Syvstjerne* består menneskets *natur* i en følelse i hjertet. Hos Grundtvig er hjertet ordets sted. Hjertet kan bevæges af og gribe om Guds Ord (Bjerg 2002, 56-57). Fordi hjertet hører til menneskets ufordærvede *natur*, kan mennesket vide, at følelsen udtrykker sandhed om menneskelivet.

”Føler ei vi i vort Hjerte,
Vi oprandt af Gude-Æt,
Ei vi føle kan med Smerte,

² Thaning tolker dette som en adskillelse af det menneskelige og det kristelige hos Grundtvig, der er nødvendig som forudsætning for, at mennesket kan blive sandt menneske og dermed kristent. Det menneskelige må være først, ikke som en "forudforståelse", men som en "forudfølelse", der skal vækkes i folket (Thaning 1963, 621.629.647). En forberedelse der tilsvarende, at det jødiske folk måtte forberedes gennem Johannes Døberen på Kristi komme og at misbrug måtte ud af kirken på reformationstiden, for at evangeliet kunne komme til (Thaning 1963, 626.628). Også derfor måtte evangeliet forkyndes på folks egne modersmål den første pinsedag (Thaning 1963, 694). Vægtlægningen på og sammenhængen mellem folk og modersmål havde Grundtvig fra Herder, der definerede folk (*Volk*) som et fællesskab, der har udviklet en fælles kultur på grundlag af et fælles sprog (Øhrgaard 2015, 214-215). Herder var måske Grundtvigs vigtigste inspirationskilde, men også Fichte bør i denne sammenhæng nævnes som inspirationskilde (Vind 1999, 40.114-124). *Christenhedens Syvstjerne* afspejler i både opbygning og indhold denne forestilling om en sammenhæng mellem folk, sprog og historisk udvikling, der på trods af at blive knyttet op på en række bibelske tekster, snarere må siges at være udtryk for en nationalromantisk påvirkning end for bibelsk tankegang, hvori folk i højere grad betegner slægt end nation (RGG8, 1147-1148), hvad det også gjorde i dansk sprogbrug i tiden før Grundtvig (Korsgaard 2015, 192-193). Grundtvig forsvarer da heller ikke sin sammenkobling af folk, sprogsamfund, historisk udvikling med bibeltekster (VU6, 285).

At vi arted os fuldslet,
Kun med Spot det Ord vi møde,
At gienløse og gienføde
Gud os vil som sine Børn!"
(VU6, 347)

I *Den christelige Børnelærdom* bestemmer Grundtvig det at være Guds børn som det at være skabt i Guds billede (VU6, 115-116). Den ovenfor beskrevne følelse i hjertet, gudbilledligheden, er ifølge Prenter samvittigheden. I *Den christelige Børnelærdom* skriver Grundtvig, at samvittigheden er "Guds-Røsten og Sandheds-Bevidstheden i os" (VU6, 103). Deri indeslutter Prenter hele gudbilledligheden: "Den bevarede rest af tro, håb og kærlighed er altså selve den i menneskets væsen, som skabt i Guds billede og udrustet med talens gave, liggende *mulighed* for at vækkes med, overtales af og røres ved evangeliet ord. Andet og mere er det ikke" (Prenter 1983, 64). Prenter læser Grundtvig ud fra *lov* og *evangelium*. Samvittigheden kan, fordi den hører til menneskets *natur*, der ikke, som *personen*, er fordærvet af synden, rammes af *loven* i dens anden brug og af *evangeliet*. Derfor kan mennesket "vækkes med, overtales af og røres ved evangeliets ord." I følgende strofe er "Sandheds Ord" da at forstå som *lov* og *evangelium*, og det eneste, der ligger i at "stræbe" i *Menneske Først*, er at lade sig retfærdiggøre i luthersk forstand (Prenter 1983, 100-101). En noget snævrere tolkning end Thannings.

"Stræbe da hver paa denne Jord
Sandt Menneske at være
Aabne sit Øre for Sandheds Ord
Og unde Gud sin Ære!
Er Christendom da Sandheds Sag,
Om christen ei han er i dag,
Han bliver det i morgen."
(VU8, 115)

Samme tolkning kan omfatte strofen fra *Christenhedens Syvstjerne*, hvor det dog ikke er Ordet, men Ånden, der bevæger mennesket, men kun såfremt mennesket har åbne ører:

"Sandheds-Aanden, som bevæger
Sjælens Dyb og Hjertets Grund,
Livets Aand, som vederkvæger
Sindet selv i Dødens Stund,
Paa det Vaade, paa det Tørre,
Gaar kun gennem aabne Dørre:
Aabne Øren med Guds Ord!"
(VU8, 335)

Når "Sjælens Dyb og Hjertets Grund" kan bevæges af "Sandheds-Aanden" skyldes det, at disse med Prenters begreber hører til menneskets *person*, eller med Irenæus' begreber, at "Sjælens Dyb" og "Hjertets Grund", som repræsentanter for sjæl og krop, har bevaret *imago dei*.

Et andet ord Grundtvig bruger i *Christenhedens Syvstjerne* om gudbilledligheden er "Efterklang", som i "Guds-Ordets Efterklang" (VU6, 348). Det optræder også flere gange i *Herrens røst*, her midt i anden strofe:

"End er ikke overdøvet
Efterklangen underfuld,
End den lever paa vor Tunge,

Naar som Mennesker vi sjunge:
"I Guds Billed skabtes vi!"

Og sidst i tredje strofe:

"End i mangt et kærligt Hjerte
Lyder under Brude-Kjerte
Efterklang af Tonen sød!"
(Malling, 1962, 191)

Niels Jørgen Cappelørn forstår denne efterklang som en genlyd i betydningen "genklang af, resonans og klangbund for Guds ord, dels evnen til både at tale og høre og til en vis grad også at forstå Guds ord." Cappelørn skelner mellem *imago* og *similitudo* og anser efterklangen for at høre til menneskets bevarede *imago dei* (Cappelørn 2004, 140).

5.2.a.a OPSUMMERING

Mennesket har bevaret sin gudbilledlighed og plads under Guds Ords tiltale siden skabelsen. Det kan både høre og føle, at det har sit ophav i den treenige Gud, hvorfor det besidder tro, håb og kærlighed.

5.2.b MISFORSTÅELSE 2: DER ER SLET INTET DJÆVELSKAB TIL I MENNESKET

Ikke hele den skabte gudbilledlighed er bevaret. I *Christenhedens Syvstjerne* står: "At det bedste vi har tabt / Barne-Lighed med vor Fader" (VU6, 348). Mennesket har tabt Barne-Lighed. Her kan forståelsen af mennesket som krop, sjæl og ånd samt Irenæus' forståelse af *imago dei* og *similitudo dei* være klargørende. Ifølge Irenæus bærer mennesket *imago dei* i kroppen og sjælen og *similitudo dei* i ånden. I den citerede Irenæusoversættelse (5.1) fremgår det, at Irenæus forstår det fuldkomne menneske, som det menneske, der er forenet med Guds Ånd. Hvis Ånden mangler, er mennesket kun besjælet og kødelig og derfor ufuldkommet (Cappelørn 2004, 137). Denne tolkning kan også være klargørende ift. følgende strofe fra *Christenhedens Syvstjerne*:

"Derfor end vi kan fornemme
Synkes ned til Markens Dyr,
Unaturlig vi beskæmme
Da vor høie Adelsbyrd,
Saa vort Modersmaal med Rette
Brændemærker det Grundslette
Med Umælendhedens Præg."
(VU6, 348)

Her gentages sammenhængen mellem mistet gudbilledlighed og menneskelivet som syndigt eller dyrisk. I *Den christelige Børnelærdom* strammer Grundtvig begreberne og skelner ikke blot mellem mennesket som menneske eller som dyr, men mellem mennesket som menneske eller som djævelskab (VU6, 93-94).

Synden er oprør mod Skaberen, gjort af mennesket som person. Fordi mennesket som *person* er kendetegnet ved ordet, er det med ordet, mennesket gør oprør mod Gud. Således også i *Menneske-Livet*:

"Sjæle og kroppe med folkemund
som trodse med Ordet mod Aanden
De glemme dem selv som Menneske-Børn
og blive til dyr efterhånden."
(VU8, 431)

At gøre oprør, her beskrevet med ordene "at trodse", er at gøre oprør mod 'Aanden'. Det er ikke tydeligt, hvorvidt Grundtvig mener Guds Ånd eller menneskets ånd, men jeg mener, det er muligt at argumentere overbevisende for begge dele, og at det ene ikke udelukker det andet. For dels er synden defineret som oprør mod Gud, dels gælder det, at når mennesket er menneske i kraft af at stå under Guds Ords tiltale, er menneskets oprør mod Gud også oprør mod dets egen skabelse og dermed oprør mod dets egen ånd. Samtidigheden af *status originalis* og *status corruptionis* muliggør, at mennesket i *status corruptionis*, som synder, kan gøre oprør mod sig selv, sin skabelse og sin Skaber. Det kan desuden forstås i sammenhæng med Irenæus' førnævnte beskrivelse af krop og sjæl uden ånd som ufuldkomment. At have del i *similitudo dei* er således forstået udtryk for menneskets rette fællesskab med Gud, den relation, mennesket i eksistensmodsatningen gør oprør mod. Et oprør, der er til at græde over:

"Og Stene maae græde, naar Folk som Fæ
Da vil lægge Hoveder sammen."
(VU8, 431)

I sit oprør glemmer mennesket, hvem det er, at det er menneske i kraft af, at det står under Guds Ords tiltale. Derfor bliver det "et forhexet Uhyre":

"De glemme dem selv som Menneske-Børn
Og blive til Dyr efterhaanden.
Fugle og Fiske og vilde Dyr
Da fødes i Menneske-Hammen;
(...)
Men Dyr-Livet i Menneske-Ham,
Det er et forhexet Uhyre"
(VU8, 431)

Det kan ligne, at Grundtvig modsiger sig selv her. Vedbliver mennesket at være menneske, men glemmer blot, at det er det? Eller ophører mennesket at være menneske og bliver til dyr i stedet, når det glemmer, at det er et menneske? Begreberne *person* og *natur* samt *lov* og *evangelium* kan være klargørende her. Mennesket er *person*, idet det står under Guds Ords tiltale. Vender det sig i syndigt oprør mod Guds Ord, står det stadig under Guds Ords tiltale, men da som lovens dømmende tiltale, lovens anden brug. Det falder således aldrig udenfor Guds tiltale, men tiltalen ændrer karakter. Således forstået er mennesket som *person* blevet forhekset og anvender sin *natur* som et uhyre i relation til både sin skaber, medmenneske, medskabning og sig selv, men gudbilledligheden er fortsat til stede som en tiltale, der fastholder sandheden om mennesket, så det altid holdes fast af Guds Ord uanset tiltalens karakter. Dette gælder både troen, håbet og kærligheden, treenigheden i gudsbilledet (5.1). Oprør mod – eller mangel på – disse tre er udtryk for syndens virkelighed i mennesket. Gudbilledligheden er pga. synden så forældet og fordærvet, at mennesket ifølge *Den christelige Børnelærdom* "uden kraftig og kærlig fornyelse" af gudbilledligheden må gå evigt fortabt (VU6, 98). "Christendommen forudsætter klarlig, at Menneske-Livet i Guds Billede kun kan gienfødes og fornyes ved paa vidunderlig maade at skilles fra Djævelskabet" (VU6, 93-94). Dertil behøver mennesket Kristus, som er Guds Ord, Guds røst og Guds Billede, der frelser verden fra syndens, mørkets og dødens magt (VU6, 94). Og med Irenæus' begreber: Menneskets ånd må igen forbindes med Guds Ånd, for at det kan blive fuldkomment i *similitudo dei*.

5.2.b.a OPSUMMERING

Samtidigheden i eksistensmodsætningen af *status originalis* og *status corruptionis* bevirker, at mennesket kan gøre oprør mod sig selv og Gud, men at Gud på samme tid fastholder mennesket i relation til sig qua sin tiltale.

5.3 STATUS GRATIAE

5.3.a FORHOLDET MELLEM MENNESKELIVET I EKSISTENSMODSÆTNINGEN OG I STATUS GRATIAE

Vedrørende mennesket i eksistensmodsætningen stod spørgsmålet mellem mennesket som et *gudeligt* eller *djævelsk* væsen. Vedrørende *status gratiae* er svaret i *Den christelige børnelærdom* entydigt, at: "det aandelige Liv vi i Daaben fødes med, ikke i nogen Henseende kan være djævelsk, men (...) gudeligt" (VU6, 93). Menneskelivet i *status gratiae* er "oprundet hos Adam, forplantet gennem Eva, faldet, udplyndret, mishandlet og fordærvet af den Onde hos os alle, men opreist af Faldet, frelst, helbredt og guddommelig udstyret i Kristus" (VU6, 106). Alt sammen havde Gud ifølge Grundtvig forudset og fundet råd for. Gud kunne ikke lade sit værk ødelægges eller sine børn gå fortabt, men måtte forny dem ved Kristus, der påtog sig menneskenes skyld og led dødsstraffen for at tage livet tilbage og tilbyde det syndige menneske genoptagelse i sig. Genløsningen er gådefuld, men ikke mere end syndefaldet, "saa det ene maa være ligesaa muligt som det andet", argumenterer Grundtvig (VU6, 115-116). På den baggrund lyder det i *Christenhedens Syvstjerne*:

"Ei forgæves Hjerter-Sukket
Lyder dog fra Jordens Skiød,
Over, at i Laas er lukket
Udveis-Dørren sær fra Død,
Thi det ømme Fader-Hjerter
Røres dybt ved Barnets Smerte
Skiøndt vor Død er Syndens Sold."
(VU6, 335-336)

Menneskets længsel er ikke forgæves. Ikke kun menneskets hjerte kan berøres af Gud (5.2.a), men også "det ømme Fader-Hjerter / Røres dybt ved Barnets Smerte."

I *Den christelige Børnelærdom* skriver Grundtvig: "det medfødte og det genfødte menneskeliv (...) er så himmelvidt forskellige, som beskaffenheden, vidden og graden af de højere livskræfter, af sandfærdigheden og sandheden og kærligheden og godheden, hvormed menneskelivet udtrykker sig i mennesketalen" (VU6, 101), men på den anden side: "at det dog (...) altid er det selvsamme menneskeliv, vi taler om, med de samme love og oprindelige egenskaber, de samme livskræfter og kendemærker, så at menneskelivet i sin allerdunkleste, allerfattigste og sin allerureneste skikkelse, dog igrunnen er af samme art, som menneskelivet i sin allerrigeste, allerreneste og allerklareste skikkelse" (VU6, 101). Mellem menneskelivet i eksistensmodsætningen og i *status gratiae* er således et lignende forhold som mellem *status originalis* og eksistensmodsætningen. De samme trinitarisk-grundede egenskaber er i mennesket omend i forskellig grad (VU6, 101). Et eksempel i *Den christelige Børnelærdom* er, at røveren på korset ved siden af Kristus havde samme menneskeliv som Kristus. Kun fordi de havde samme menneskeliv, kunne de tale, høre og forstå hinanden, og kun pga. denne ensartethed var inkarnationen mulig (VU6, 101), kun derfor kunne røveren få del i paradiset, og kun derfor kan det faldne menneske genløses (VU6, 101; Prenter 1983, 61). Der henvises desuden til, at det var den samme fortabte søn, der drog bort, som vendte retur, og det samme fortabte får, der blev væk, som blev fundet igen. Derfor skal menneskelivet i eksistensmodsætningen ikke forkastes, men fornyes (VU6, 96-97). En måde at fastholde

både ensartetheden og forskelligheden før og efter menneskets genfødsel er at skelne mellem skabelsesteologi og soteriologi, så mennesket skabelsesteologisk kvalitativt er det samme før og efter dåben, men at der soteriologisk består en forskel (Cappelørn 2004, 153). Mennesket er det samme, men dets status ændrer sig fra eksistensmodsatningen til *status gratiae*, så det som *person* ikke står under Guds vrede, men alene under Guds nåde. Denne statusændring kræver en omvendelse til Guds nåde, der netop er mulig fordi mennesket "selv under Frafaldet og midt under Syndens Herskab, dog igunden har beholdt Tro, som et Sennepskorn, paa vor himmelske Faders (...) Kjærlighed" (VU6, 120-121).

Grundtvigs forståelse af genløsning rummer således en dobbeltsidighed. Den kan beskrives i oprindelses- og fornyelseskategorier, som forløsning fra synden og fornyelse til Kristuslighed, som en genoprettelse af noget tabt og en i skabelsen liggende mulighed for vækst, som det *imago-dei* ethvert menneske bærer og den *similitudo-dei* det genfødte menneske vokser til, dets fuldkomne bestemmelse, at være forenet med Guds Ånd (Gregersen 2016a, 236-237; Cappelørn 2004, 136-137.155-156).

5.3.a.a OPSUMMERING

Det i dåben genfødte menneske er det samme som før dåben, men dets iboende godhed, troen, håbet og kærligheden, fornyes, og der består en soteriologisk forskel i forholdet til Gud.

5.3.b FORNYELSE SOM VÆKST

Ligesom mennesket i *status originalis* blev skabt i Kristi billede, skal det også i *status gratiae* fornyes efter hans billede (VU6, 97). Kristus er Guds Ord, hvorfor gudbilledligheden også er kristuslighed og fornyelsen en fornyelse til kristuslighed (Bjerg 2002, 103). Svend Bjerg læser Grundtvig ud fra en væksttanke, hvor menneskets medskabte forhold til Gud, her bestemt som mennesket stående under Guds Ords tiltale i *status originalis*, er "menneskets bestemmelse, skønt endnu ikke fuldt realiseret, men forholdet vokser med tiden og ender med at blive "et fuldstændigt Fællesskab"" (Bjerg 2002, 103). Bjerg skelner mellem kontinuiteten, som er afgørende for sammenhængen mellem skabelse og genløsning, og som betyder, at mennesket vedbliver at være gudbilledligt i alle statusser, og diskontinuiteten, som forårsages af synden, hvorfor denne forstås som en væksthæmmende faktor i menneskelivet (Bjerg 2002, 102). Det fuldstændige fællesskab med Gud, hvortil mennesket er bestemt, er tidligere også beskrevet med begrebet *similitudo dei* (5.2.b), som den Barne-Lighed, der tabtes ved syndefaldet, den umiddelbare relation, mennesket genfødes til ved dåben (VU6, 367). For så vidt Grundtvig med "Guds-Billeder" i følgende strofe mener *similitudo dei*, ikke *imago dei*, viser følgende strofe også væksten som vækst til Kristus ved Ånden:

"Med sin Aand, saa det kan nemmes,
Han indgyder dem sit Ord.
Saa de "voxe og forfremmes,"
Som de andre Smaa paa Jord,
Voxe ei til Verdens-Taarne,
Men i Mag, som den Eenbaarne,
Til Guds-Billeder i Leer!"
(VU6, 342)

I *Christenhedens Syvstjerne* beskriver Grundtvig ligeledes med begrebet vækst, hvordan kristenlivet i Norden kan "efterhaanden vinde menneskelig skikkelse og Væxt" på det trinitariske grundlag af tro, håb og kærlighed (5.1), idet det vokser "fra den første levende Rørelse af Guds-Ordet til det fulde hjertelige Fællesskab med Vorherre i hans Kjærlighed" (VU6, 283-284). Vendingen "Den første levende Rørelse af Guds-Ordet" kan tolkes ud fra begreberne *lov* og *evangelium*, hvilket vil ligge i tråd

med Prenters tolkning af *Menneske først* (5.2.1), eller tolkes ud fra skabelsen i tråd med *Herrens røst var over vandet*, hvor Guds Ord, Herrens røst, er til stede hele vejen fra skabelsen med "det store Almagts-Bliv" til nadverbordet "I sin Fylde". Uanset om denne "Rørelse af Guds-Ordet" hænger sammen med *lov* og *evangelium* eller alene med skabelse, betinger den menneskets ufordærvede *natur*, som hos Grundtvig ofte er forbundet med menneskets hjerte, følelser og sanser. Jensen skriver: "Genskabelsen sker i en vekselvirkning mellem Gud og hjertet ved ordet, hvortil hjertet er egnet ved sin medskabte evne til at modtage og gengive" (Jensen 1977, 80).

5.3.b.a OPSUMMERING

Fornyelsen af mennesket sker som en vækst i retning af *Kristuslighed* og i retning af fuldkommenhed i forening med Guds Ånd, dog afbrudt af synden som en væksthæmmende faktor.

5.3.c FORNYELSE I MENIGHEDEN, SÆRLIGT OM DÅBEN OG NADVEREN

Det er i det fælles liv i menigheden, det nye menneskeliv skabes, opholdes og opelskes ved Helligånden, den guddommelige 'Livs-Kraft'. Dette sker efter 'Guds-Billedet' i Jesus Kristus. Der, i menigheden, er bekendelse, forkyndelse og lovsang kendetegnene på den levende kristendom som "de rette christelige Livstegn" (VU6, 80.100). Det christelige liv "skal udvikle sig i Menighedens Levnets-Løb, til det naaer Jesu Christi Væxt i hele sin Livs-Fylde, Kraft og Klarhed" (VU6, 90). En fylde og kraft, der meddeles "ved Herrens eget munds-Ord, som det lyder ved Daaben og Nadveren efter hans egen Indstiftelse" (VU6, 114.118). Udviklingen sker "kun efterhaanden, ligesom Herren selv forfremmedes i Alder, Viisdom og Yndest for Gud og Mennesker", men menigheden må stræbe efter den med Paulus som forbillede (VU6, 93). Udviklingen kan Grundtvig beskrive som en udvikling fra forår til efterår, fra roden til toppen, fra trosbekendelsen til kærlighedens højsang (VU6, 96).³

³ Udviklingen i menigheden er i *Christenhedens Syvstjerne* afhængighed af, at kvinderne får mulighed for at føre Ordet i menighederne. Det er bemærkelsesværdigt, hvordan Grundtvig skriver om "Bispinder" 93 år før, de første kvindelige præster ordineres i Danmark. Hvordan Grundtvig reelt ville have forholdt sig til ordination af kvinder, er der ikke grundlag nok til her at vurdere på. Det relevante i denne sammenhæng er, at gudbilledligheden er givet til og bevaret hos både mænd og kvinder. Begge har bevaret deres skabte godhed og kan og skal fornyes og vokse i menigheden. Særligt følgende tre strofer udfolder dette:

"Det tilgavns paa Hjerte lægge
Skal den sjette Menighed,
Ei af Skin sig lade gjække,
Som om Kvinden Gud var leed,
Som om hun kun skulde høre,
Aldrig fatte, aldrig føre
Herrens Ord i Herrens Aand!

(...)

Han Marie Magdalene
Sendte ud med Livets Ord!
Hvem tør Kvinderne formene
Vandringen i hendes Spor!
Christne Møer, Christne Enker,
Hvem tør lægge dem i Lænker!
Hvem tør binde deres Mund!

Mens kendetegnene på den levende kristendom er bekendelse, forkyndelse og lovsang, er selve indholdet troen, håbet og kærligheden. Før kendetegnene, der også kaldes Livs-tegn, er Livs-udtrykkene, som de kaldes i *Den christelige børnelærdom* eller Livsordet i tre dele, som det hedder i *Christen-hedens Syvstjerne*: Trosbekendelsen, eller "Troes-Ordet" ved dåben, "Haabs-Ordet" med fadervor og fredslýsningen ved dåben og nadveren og "Kiærligheds-Ordet" eller "Kristi hengivelses-Ord" ved nadveren (VU6, 91-92; 281-282). Troen, håbet og kærligheden er ikke ny, men fornyes. Ift. håbet skriver Jørgensen: "For hvad det sværmende håb kun kunne drømme om, har det genrejste håb erfaret som virkelighed i skikkelse af det Livets Ord, som genrejste det" (Jørgensen 1995, 174). Citatet udtrykker, at der er kontinuitet, men også nybrud. Længslen møder sin opfyldelse: "Den vemod, der opstår for længslen, ved at den slår panden imod dødelighedens mur, forvandles til lovsang, og sorgen vendes til glæde" (Jørgensen 1995, 174). Og den diskontinuitet, synden forårsager, brydes, for at skabelsen kan fuldendes. Ordet, Kristus, er virkende her såvel som i skabelsen. Det fremgår af *Herrens røst*, hvor Herrens røst, Kristus, er med både i skabelsen, strofe 1-3, og genløsningen, strofe 4-6, herunder strofe 4-5 med dåben som genfødselsens sted:

"Herrens Røst er over Vandet,
Herrens Røst med Aand og Ord,
Herrens Røst og intet andet,
Igjænføder Liv paa Jord,
Den kan Ild og Vand forene
Til et Væld med Straaler rene:
Vandspring til et evigt Liv!

Herrens Røst er over *Daaben*,
Aandens Vandbad i Guds Ord,
Deraf under Himmel aaben
Fødes nyt og godt paa Jord,
Underfuldt paa Aandens Maade,
Christen-Livet af Guds Naade,
Aandens Frugt er Aandens Seigl!"
(Malling 1962, 191)

Herrens røst bærer både Ånd og Ord. Kun derved kan menneskelivet genfødes. Sakramentets virkning ligger i, at Herrens røst forener "ild og vand". Ild her forstået som Ånden, hvorfor Grundtvig også kalder dåben "Aandens Vandbad". Virkningen bliver "Vandspring til et Evigt Liv!" eller en "Himmel åben". Men ikke et evigt liv, der ikke vedrører det dennesidige liv. *Den christelige Børnelærdom*: "Saligheden Sag umuelig kan være det evige Livs Sag, uden at have kiendelig Indflydelse paa det timelige Menneske-Liv" (VU6, 79). Dette er vigtigt for forholdet mellem det menneskelige og folkelige og det kristne, mellem skabelse og genløsning (Jørgensen 1995, 176). Dåben genføder mennesket, så det "fødes nyt og godt paa Jord", hvor "Aandens Frugt er Aandens Seigl" (Malling 1962, 191). Dåben beskrives som et genfødselsens bad, hvor Guds Ord og Ånd er virksomme (VU6, 118). Det er Ånden, "der ene kan skabe og opelske det ny

Først, naar atter fromme Kvinder,
Som i Ordets Heltetid,
Herren tjene som "Bispinder"
Bruge Tungerne med Flid,
Saa faaer Hjertet Mund og Mæle,
At sig glæde Barne-Sjæle
I Guds Himmerig paa Jord!"
(VU6, 344-245)

Menneske-Liv efter Guds-Billedet i Jesus Christus" (VU6, 100). At det genfødte liv efter dåben er et liv i Kristuslighed fremgår også af *Menneske først*, sidst i strofe 6: "Enhver, som troer og bliver døbt, / I Christentøi med Christus svøbt". Det refererer til Galaterbrevet 3,27: "Alle I, der er døbt til Kristus, har jo iklædt jer Kristus" (DO92). Forstået på baggrund af Esajas 61,10: "Han har klædt mig i frelsens klæder og hyllet mig i retfærdighedens kappe" (DO92), kan kristentøjet hos Grundtvig forstås som Guds frelse, der modtages i dåben, hvorefter mennesket, retfærdigt for Gud, står i det rette gudsforhold under Guds Ords tiltale (5.2.1). Det er i overensstemmelse med, at strofe 5 og 6 i *Herrens Røst* er forbundet af ordet "Nåde", der i strofe 5 er koblet til det genfødte liv, "*Christen-Livet af Guds Naade*" og i strofe 6 er koblet til Kristi gerning i kærlighed, afkald og død i ordet "Naade-Lønnen." Det kristne liv, der fødes i dåben, er lønnen fra Kristi frelsesgerning:

Herrens Røst i Barne-Bønnen,
i Vorherres *Jesu* Navn,
Æsker, aander Naade-Lønnen
For hans Dyd og for hans Savn,
For hans Kjærlighed til Sine,
For hans Kors og for hans Pine,
For hans dybe Ydmyghed."
(Malling, 1962, 191)

Denne sammenhæng på baggrund af Guds Ord og Guds Ånd mellem dåben og det at have Kristus som retfærdighed og "Barne-Bønnen", Fadervor, i Jesu navn, har Ebbe Fibiger vist, også findes i Grundtvigs prædikenmateriale (Fibiger 1977, 24-25).

Med tanke på Grundtvigs ellers storslåede eskatologi er det bemærkelsesværdigt, at sidste strofe i *Herrens Røst* ikke omhandler det evige efter døden, men nadveren:

"Herrens Røst er over *Bordet*
I sin Kraft og Herlighed,
I sin Fylde der Livs-Ordet
Som Guds *Manna* drypper ned,
Kjærlighed og Sandhed sammen
Nydes der med Fryd og Gammen,
Som Guds Vin og Himlens Brød!"
(Malling 1962, 191)

Grundtvig betragter nadveren som fuldendelsen, som et realiseret eskatologisk måltid. Nadveren som "et evigt levebrød for det i Guds Billede skabte, dybt faldne, men ligesaa høit opreiste Menneske" (VU6, 118). Mennesket skal vokse "til Fuldkommenhed ved Herrens Bord" (VU6, 139; Prenter 1983, 22-23; Bjerg 2002, 126-127). Futurisk eskatologisk bliver det dog i *Christenhedens Syvstjerne*, f.eks. i følgende strofe, hvor stolene skal forblive evigt:

"Da det lyder over Lande:
Kommer! nu er alt beredt,
Stole sat, som evig stande,
Druen presset, Dugen bredt,
Sandelig, nu er Guds-Ordet
Brød og Viin paa Naade-Nordet,
Næring god til evigt Liv!"
(VU6, 368)

5.3.c.a OPSUMMERING

Menneskets fornyelse sker i menigheden, hvor den begyndes ved dåben og fuldendes ved nadveren. Troen, håbet og kærligheden fornyes i mennesket ved "Troes-Ordet" ved dåben, "Haabs-Ordet" ved fadervor og fredslýsningen ved dåben og "Kærligheds-Ordet" ved nadveren og længslen møder sin opfyldelse.

6. DISKUSSION

Grundtvig fastholder på baggrund af troen på Gud som Skaber, at mennesket bærer Guds godhed i sig også efter syndefaldet. Spørgsmålet er nu, om dette anliggende hos Grundtvig kan anvendes i mødet med konkrete problemstillinger i vores tid? Grundtvigs menneskesyn er funderet i hans skabelsesteologi, men hænger også sammen med hans historiesyn. Jeg vil derfor her først diskutere forholdet

mellem Grundtvigs menneskesyn og hans tids udviklingsoptimisme samt dette forholds betydning for anvendelsen af Grundtvigs anliggende i vores tid. Derefter diskuterer jeg betydningen af det forhold, at Grundtvig var inspireret af nationalromantismen (note 2), for anvendelsen af Grundtvigs anliggende i vores tid.

For Grundtvig vidnede historien og dens udvikling om Guds skabergerning. Gud står som historiens Skaber og Herre bag historien og dens udvikling og fører den mod forklarelsens mål (Vind 1999, 239; Bjerg 2002, 80-81). At han forstod *status originalis* sådan, fremgår af et citat fra *Den christelige børnelærdom* (5.2 øverst). Følgende citat fra *Christenhedens Syvstjerne* bekræfter, at det også gælder i eksistensmodsætningen:

"Ordet og Troen er nemlig ingenlunde først ved Syndefaldet blevet de Grund-Kræfter, hvorved Menneske-Livet paa Jorden kan og skal vinde Udødelighed og himmelsk Forklarelse, men Ordet og Troen var fra Begyndelsen for Mennesket netop det samme som de er nu, saa det var ene ved Troen paa det aabenbarede Guds-Ord, at Mennesket (...) kunde og skulde udvikles til guddommelig Bevidsthed, Klarhed og Herlighed, (...) skulde blive aandeligt og Menneske-Sjælen af Erfaring lære at forstaae Guds Aand, og blive sig guddommelig bevidst i den Eenbaarnes Favn"(VU6, 118).

Citatet beskriver Ordet og troen som de grundkræfter, hvorved menneskelivets udvikling finder sted både i *status originalis* og i eksistensmodsætningen (5.2). Ordet og troen er udtryk for menneskets rette forhold til Gud, som et gensvar på Guds tiltale, hvori Guds vilje for menneskelivet virkeliggøres (5.1.1; 5.2.a.a). I oprøret derimod går udviklingen modsat imod Guds vilje og mål for mennesket. Oprørets mulighed peger ikke umiddelbart i retning af en historisk nødvendig udvikling hos Grundtvig, tværtimod. Dog kan *status originalis* i eksistensmodsætningen måske alligevel give plads til en mulig historisk udvikling baseret på, at Gud fastholder mennesket i relation til sig. Denne forståelse af en *mulig*

udvikling, der vel at mærke adskiller sig fra en udviklingsoptimisme, der afhænger af menneskets *natur*, finder jeg i *Christenhedens Syvstjerne*. Her afhænger kirkehistoriens udvikling af i hvor høj grad troen, håbet og kærligheden er til stede. Således gik udviklingen f.eks. tilbage, da det græske sprogsamfund manglede kærlighed og det latinske manglede håb (VU6, 282; Vind 1999, 294-296). Også i *Den christelige børnelærdom* kapitel 19, der dog ikke indgår i materialet her, beskriver Grundtvig forskellige tiders udvikling i lyset af sit syn på skriften og historien (VU6, 190-197; Mortensen 1977, 49-64). Særlig væsentlig er fastholdelsen af den apostolske trosbekendelse, som Guds Ord, der "er baade Lys-Kiærnen og Livs-Spiren hos Christen-Folket" (VU6, 280). Selvom Vind i lysmetaforen ser en forbindelse mellem rationalismens udviklingsoptimisme og Grundtvigs forståelse, påpeger han dog også, at 'lys' indenfor rationalismens udviklingsoptimisme er billede på fornuften, mens 'lys' hos Grundtvig er 'Ordets lys' (Vind 1999, 259). Væksten sker ikke ved menneskets egen kraft, men ved Ånden: "Med sin Aand, saa det kan nemmes / Han indgyder dem sit Ord / Saa de "voxe og forfremmes (...) Til Guds-Billeder i Leer" (VU6, 342). Det fremgår ikke helt klart af *Christenhedens Syvstjerne*, hvor skarpt Grundtvig skelner mellem vækst i gudbilledlighed og historisk udvikling, men klart er det, at en eventuel udvikling ikke afhænger af menneskets *natur*, men af Gud.

Grundtvig skriver, at Gud ikke kunne undlade at gribe ind i historien (5.3.a), og han beskriver gennem hele *Christenhedens Syvstjerne* denne Guds indgriben i historien. Det kan give det indtryk, at Gud – trods oprørets mulighed – styrer historiens udvikling, så den med guddommelig nødvendighed udvikles i fremskridtets retning. Dog er Guds indgriben i historien begrundet i Hans kærlighed til sin skabning, ikke af en historiens eller naturens nødvendighed. Det er menneskets hjertesuk, der ikke skal lyde forgæves (5.3.a). Og selvom Grundtvig udfolder kirkehistorien på baggrund af Johannes' Åbenbarings menighedsbreve, så han ikke nødvendigvis kirkehistoriens udvikling som en historisk nødvendig

udvikling fastlagt af profetier. Han skriver i indledningen til *Christenhedens Syvstjerne*:

"Dette Syn ligger nu vist nok som Spaadom til Grund for mit Overblik af Christen-Folkets Levnetsløb; men jeg skal dog bede Læseren, for sin egen Skyld, lægge vel Mærke til, at her er to forskellige Spørgsmaal: det ene, om hvorvidt Overblikket er træffende, gavnligt og glædeligt for Christne? Og det andet, om hvorvidt dette Overblik er forudseet og forberedt af Apostelen Johannes? Saa det Sidste kunde godt være meget tvivlsomt og det Første dog være lige rigtigt" (VU6, 276).

Det kirkehistoriske overblik kan dog være "glædeligt for Christne", fordi det vidner om Guds trofasthed gennem historien, og om at troen, håbet og kærligheden stadig består. Historien er Guds åbenbaring (Prenter 1983, 16).

Vind skelner mellem en naturalistisk begrundet udviklingsoptimisme hos Herder og en bibelsk-begrundet udviklingsoptimisme hos Grundtvig, men mener alligevel, at Grundtvig delte tidens udviklingsoptimisme (Vind 1999, 225). Selvom Vind foretager denne skelnen mellem en udviklingsoptimisme baseret på menneskets *natur* og en bibelsk-begrundet udviklingsoptimisme, mener jeg på baggrund af analysebegreberne *person* og *natur*, at formuleringen 'bibelsk-begrundet håb' er mere dækkende for Grundtvigs syn end 'bibelsk-begrundet optimisme'. Med formuleringen 'bibelsk-begrundet håb' tages der på den ene side hensyn til mennesket som *person* og syndens alvor, mens der på den anden side med ordet 'håb' peges på den bevarede gudbilledlighed og det, at Gud fastholder mennesket i relation til sig.

Denne skelnen gør det muligt at anvende Grundtvigs forståelse af gudbilledlighed, hvor f.eks. håbet betragtes som en gudgiven virkelighed i mennesket, i mødet med problemstillinger i vores tid. Det både i katastrofesituationer, hvor alt håb netop kan synes forsvundet, men også i alt andet, der vedrører tro,

håb og kærlighed eller mangel på samme. Men udvides gudbilledligheden til eller sammenblandes med en udviklingsoptimisme i historiesynet, vanskeliggør det anvendelsen i mødet med konkrete problemstillinger i dag. Katastrofeforskningen peger f.eks. på udfordringer ved at tale om konkrete problemstillinger som udtryk for Guds styring og indgriben eller mangel på samme: Dels kan det være vanskeligt ikke at tolke Guds manglende indgriben og udvikling på bestemte steder som udtryk for Guds manglende kærlighed (Gregersen 2016b, 39-46). Dels er det vanskeligt i dag at tale om katastrofer, der ikke i større eller mindre grad er foranlediget af mennesket (Gregersen 2016b, 36-37). Jeg mener derfor, at vi i anvendelsen af Grundtvigs menneskesyn må indtage en kritisk position overfor en eventuel tilknytning til 1800-tallets historiesyn. Et forslag er at anvende formuleringen 'bibelsk-begrundet håb' og lade udviklingstanken begrænse sig til vækst i gudbilledlighed, ikke vækst i historiske fremskridt.

Grundtvigs historiesyn, særligt sammenkoblingen af folk, sprog og historisk udvikling, er inspireret af Herder og nationalromantismen (note 2). I *Den christelige børnelærdom* skriver Grundtvig, at "sandfærdigheden og sandheden og kærligheden og godheden, hvormed menneskelivet udtrykker sig i mennesketalen" varierer, og at størrelsen på disse kan være "himmelvidt forskellige" (5.3.a). Gudbilledligheden kommer til udtryk i det konkrete menneskelivs tro, håb og kærlighed og i "hjertets, mundens og håndens trefoldige liv" (5,1). Menneskesynet er knyttet til det historiske liv og kan derfor heller ikke være uafhængigt af den tid, det formuleres ind i. Et eksempel er dette, at Grundtvig ifølge Jørgensen indarbejder folk og folkelighed som nogle allerede kendte faktorer og begreber i sin skabelsteologi (Jørgensen 1988, 15). Det læser jeg som udtryk for, at Grundtvig havde blik for, hvor i hans samtid det menneskelige er eller kan være forudsætning for det kristne, og hvor det gode i mennesket kommer eller kan komme til udtryk. Så selvom Grundtvig knytter gudbilledligheden til Herders forståelse af folk og sprog, betyder det ikke, at anliggendet ikke i vores tid kan formuleres på nye måder, og at gudbilledligheden ikke kan komme til udtryk på andre måder i dag. Gudbilledligheden begrænser sig ikke til bestemte folk og sprog. Den er universel, fordi den består i menneskets relation til Gud som *person*, men samtidig er den historisk og tidsbunden, fordi den kommer til udtryk i det konkrete menneskeliv, som det former sig i forskellige tider. Netop det, at Grundtvigs sammenkobling af folk, sprog og historisk udvikling ikke er bibelsk begrundet, men nationalromantisk inspireret (note 2), gør, at vi ikke er bundet af den, men at vi til andre tider kan inspireres af andre strømninger og måder at organisere samfund på og lade gudbilledligheden udtrykke sig også derigennem.⁴ Ligesom forudsætningen for det kristne i Danmark for Grundtvig var det danske eller danskheden som national-folkelig følelse og udtryk og i andre sprogsamfund var noget andet, f.eks. det tyske eller det engelske som national-folkelig forudsætning i henholdsvis Tyskland og England, kan man forestille sig, at forudsætningen for det kristne ikke blot er forskellig i forskellige sprogsamfund, men også er forskellig til forskellige tider, og derfor er noget andet i dag end i 1800-tallet. At alt, der kan vække tro, håb og kærlighed kan udgøre forudsætning for det kristne. Og at troen, håbet og kærligheden i mennesket derfor kan bestå som *resilience* i mødet med hver tids problemstillinger - også vores. Som Guds mirakel i mennesket, der er bevaret gennem historien, jf. Welz' formulering i indledningen.⁵

⁴ Et eksempel kunne være vores mere globale samfundsordninger. Vi kan af gode grunde ikke vide, hvad Grundtvig ville sige til disse, men i *Christenhedens Syvstjerne* vurderes tidligere tiders samfunds- og kirkeordninger på hvorvidt de gav plads til frihed (f.eks. VU6, 277-278). For så vidt globale samfundsordninger giver frihed til det godes vækst, kan Grundtvigs anliggende således siges at videreføres heri.

⁵ En interessant iagttagelse er, at denne konklusion ikke kun drages i teologien. Katastrofeforsker Kristian Cedervall Lautau forsøger i *Katastrofer – og hvad de kan lære os om os selv* (2021) at formidle stof fra 13 års forskning i katastrofer og runder bogen af med følgende: "Det overordnede billede, vi kan bruge katastroferne til at fremkalde, er (...) håb" (Lautau 2021, 251). Lautau nævner som eksempel på håb i en katastrofetid: Grundtvig (Lautau 2021, 204-205).

6.1 OPSUMMERING

Hvis der kan tales om en udviklingsoptimisme i det analyserede materiale er det på baggrund af *Christenhedens Syvstjerne* og på grundlag af, at Gud fastholder gudbilledligheden i mennesket som *person*. Menneskets mulighed for oprør taler dog imod en udviklingsoptimisme og analysen ud fra begreberne *person* og *natur* giver mig anledning til at foreslå, at Grundtvigs menneskesyn bedre kan betragtes ud fra 'bibelsk-begrundet håb' end 'bibelsk-begrundet optimisme'.

Grundtvig koblede i høj grad menneskesynet op på nationalromantismens begreber og forestillinger, f.eks. begrebet 'folk'. Sådan pegede han på det gode i mennesket i sin tid. Fordi gudbilledligheden kommer til udtryk i det konkrete menneskeliv i historien, kan vi i vores tid forstå gudbilledligheden i tilknytning til andre begreber i andre samfundsordninger. Derfor kan gudbilledligheden også være en ressource i vores tid som tro, håb og kærlighed i mødet med konkrete problemstillinger.

7. KONKLUSION

Afgørende for Grundtvigs menneskesyn er hans positionering ift. de to misforståelser: Den ene, at der intet gudbilledligt er tilbage i mennesket efter syndefaldet. Den anden, at der intet ondt er (5,2). Forholdet mellem de to misforståelser er afgørende. Der er ikke tale om et spektrum, men et samtidigheds-forhold. I eksistensmodsatningen lever gudbilledligheden side om side med synden, som *status originalis* og *status corruptionis* (5.2): *Status originalis*, hvor menneskets tro, håb og kærlighed eller længsel derefter er en efterklang af, et gensvar på eller en længsel efter Guds kærlighed og som sådan udtryk for gudbilledlighed. Gennem ordet, i "mund og mæle", udtrykkes dette og kommer til udtryk i enhver relation (5.1). *Status corruptionis*, hvor syndens virkelighed i mennesket kommer til udtryk som oprør mod

Gud i form af manglende tro, håb og kærlighed (3.2;5.2.a). Fordi mennesket i dets relation til Gud også altid står i relation til medmennesket, medskabningen og selvet, kommer oprøret mod Gud også til udtryk i enhver anden relation (3.1).

Udover gudbilledlighedens bevarelse i mennesket findes hos Grundtvig også en forestilling om, at gudbilledligheden kan vokse, jf. gudbilledligheden som *similitudo* (5.2.b; 5.3.a; 5.3.b). Gudbilledligheden fornyes og vokser i menigheden gennem Ordet i forbindelse med trosbekendelsen, fadervor, dåb og nadver (5.3.b; 5.3.c). Gudbilledligheden hos det døbte menneske fornyes efter Kristi billede, hvori det også blev skabt. Fornyelsen hæmmes af synden, men fuldendes i nadveren. På den baggrund kan Grundtvig i *Christenhedens Syvstjerne* fremstille kirkehistoriens udvikling, som afhængig af, hvordan menigheden gennem tiden har modtaget Guds Ord og forholdt sig dertil (kapitel 6). Udviklingen afhang af forholdet til Guds Ord både før Kristus, som det beskrives i *Menneske Først*, på Grundtvigs egen tid og for den syvende menighed, som Grundtvig foregribende beskriver i *Christenhedens Syvstjerne*.

På baggrund af menneskets mulighed for oprør mod Guds Ord finder jeg det vanskeligt at tale om en udviklingsoptimisme hos Grundtvig som den, der prægede hans historiefilosofiske samtid. Grundtvig baserer ikke en optimisme på menneskets *natur*, men fastholder et håb i og for mennesket på baggrund af, at det som *person* holdes fast af Gud under hans Ords tiltale. Derfor lyder Grundtvigs opfordring også; "Stræbe da hver paa denne Jord (...)/ Aabne sit Øre for Sandheds Ord / Og unde Gud sin Ære"(VU8, 115).

Med gudbilledligheden som tro, håb og kærlighed, som en skabelsesgiven virkelighed i mennesket, der fastholdes af Gud og tilmed har mulighed for at blive fornyet og vokse, kan gudbilledligheden i Grundtvigs menneskesyn være svar på spørgsmålet i indledningen: Hvad er det, der har kunnet vokse eller bevares i mennesket trods syndens indtræden og overvældende virkelighed? På den baggrund kan gudbilledligheden betragtes som *resilience*. Den er troen, håbet og kærligheden og længslen derefter, der består i mennesket og derfor kan være en ressource i mødet med konkrete problemstillinger (kapitel 6).

Grundtvig beskrev gudbilledligheden med begreber og forestillinger fra sin tid, særligt præget af nationalromantismen, og pegede på, hvor og hvordan det gode i mennesket dengang kunne findes og vokse (note 2; kapitel 6). Dette vigtige anliggende ved Grundtvigs menneskesyn kan vi gøre gældende med nye begreber i en ny tid, fordi gudbilledligheden findes i det konkrete menneskeliv i historien (kapitel 6). Denne skabelsesteologiske forståelse af mennesket bør derfor med fordel kunne omsættes til pastoralteologisk indsigt til brug i f.eks. sjælesorgs- homiletisk- og liturgisk arbejde i vores tid. Hvilken betydning bør det f.eks. have for liturgien, at det er i mødet med Guds Ord i menigheden, at troen, håbet og kærligheden vokser? Og også i menighedens arbejde udenfor gudstjenesten: Hvilken betydning bør Grundtvigs anliggende dér konkret have for mødet med mennesker i krise? For menighedens diakonale arbejde generelt? Der er grundlag for videre overvejelse her.

8. LITTERATUR

8.1 FORKORTELSER

- D092 Bibelen. Den Hellige Skrifs Kanoniske Bøger, København: Det Danske Bibelselskab. 1992.
- RGG3 Religion in Geschichte und Gegenwart. Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft, 3, Vierte Auflage, Hans D. Betz, Don S. Browning, Bernd Janowski und Eberhard Jüngel, eds., Tübingen, Mohr Siebeck, 2000, 1159-1162.
- RGG8 Religion in Geschichte und Gegenwart. Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft, 8, Vierte Auflage, Hans D. Betz, Don S. Browning, Bernd Janowski und Eberhard Jüngel, eds., Tübingen, Mohr Siebeck, 2005, 1147-1148.
- VU6 N.F.S. Grundtvig: *Værker i Udvalg 6*, Georg Christensen and Hal Koch eds., København: Nordisk Forlag, 1944.
- VU8 N.F.S. Grundtvig: *Værker i Udvalg 8*, Georg Christensen and Hal Koch eds., København: Nordisk Forlag, 1942.

8.2 GRUNDTVIGTEKSTER

- "Christenhedens Syvstjerne" i *Værker i Udvalg VI*, Georg Christensen and Hal Koch, eds., København: Nordisk Forlag, 1944, 274-390. 117
- "Den christelige børnelærdom" i *Værker i Udvalg VI*, Georg Christensen and Hal Koch, eds., København: Nordisk Forlag, 1944, VII-XI, 79-121, 139, 149-152, 190-197. 61
- "Herrens Røst" i *Dansk salmehistorie II*, Anders Malling, København: J. H. Schultz forlag, 1962, 190-192. 3
- "Menneske Først" i *Værker i Udvalg VIII*, Georg Christensen and Hal Koch, eds., København: Nordisk Forlag, 1942, 113-115. 3
- "Menneske-Livet" i *Værker i Udvalg VIII*, Georg Christensen and Hal Koch, eds., København: Nordisk Forlag, 1942, 430-432. 3

8.3 SEKUNDÆRLITTERATUR

- Betz, Hans D., Browning, Don S., Janowski, Bernd und Jüngel, Eberhard, eds., *Religion in Geschichte und Gegenwart. Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft, 3*, Vierte Auflage, Tübingen, Mohr Siebeck, 2000, 1159-1162. 4
- Betz, Hans D., Browning, Don S., Janowski, Bernd und Jüngel, Eberhard, eds., *Religion in Geschichte und Gegenwart. Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft, 8*, Vierte Auflage, Tübingen, Mohr Siebeck, 2005, 1147-1148. 2
- Bjerg, Svend: *Gud først og sidst*. København: Forlaget Anis, 2002, 38-135, 153-161. 107
- Cappelørn, Niels Jørgen: "Gudbilledlighed og syndefald: Aspekter af Grundtvigs og Kirkegaards menneskesyn på baggrund af Irenæus" in *Grundtvig-Studier*, 2004, 134-156. 23
- Fauta, Kristian Cedervall: *Katastrofer – Og hvad de kan lære os om os selv*, København: People'sPress, 2021, 175-206, 249-251. 35
- Fibiger, Ebbe: "Jesus Kristus – Guds Ord" in *For sammenhængens skyld – Ord og motiver i Grundtvigs salmer og prædikener*, Christian Thodberg, ed., Århus: Institut for Praktisk Teologi, Aarhus Universitet, 1977, 10-36. 27
- Grane, Leif: "Grundtvigs forhold til Luther og den lutherske tradition" in *Grundtvig-Studier*, 1998, 21-41. 21

- Gregersen, Niels Henrik: *Den generøse ortodoksi - konflikt og kontinuitet i kristendommen*, København: Anis, 2016a, 213-262. 50
- Gregersen, Niels Henrik: "Theology and disaster studies: from 'acts of God' to divine presence" in *Disaster Research – Multidisciplinary and international perspectives*. Rasmus Dahlberg, Olivier Rubin og Morten Thanning Vendelø, eds., London/NY: Routledge. 2016b, 34-48. 15
- Jensen, Erik Krebs: "Hjertets gudbilledlighed" in *For sammenhængens skyld – Ord og motiver i Grundtvigs salmer og prædikener*, Christian Thodberg, ed., Århus: Institut for Praktisk Teologi, Aarhus Universitet, 1977, 65-96. 32
- Jørgensen, Theodor: "Adskillelse og vekselvirkning – Om Grundtvigs syn på folkelighed og kristendom" in *Korset i Altet*, Frederiksberg: Anis, 1995, 165-176. 12
- Jørgensen, Theodor: "Grundtvig og den lutherske tradition" in *Grundtvig-Studier*, 1998, 42-60. 19
- Korsgaard, Ove: "How Grundtvig Became a Nation Builder" in *Building the nation - N.F.S. Grundtvig and Danish National Identity*, John A. Hall, Ove Korsgaard og Ove K. Pedersen, eds., Montreal/Kingston/Ithaca: McGill-Queen's University Press, 2015, 192-209. 18
- Mortensen, Morten: "Helligånden, Guds røst på jord" in *For sammenhængens skyld – Ord og motiver i Grundtvigs salmer og prædikener*, Christian Thodberg, ed., Århus: Institut for Praktisk Teologi, Aarhus Universitet, 1977, 37-64. 28
- Prenter, Regin: *Den kirkelige anskuelse*, Christiansfeld: Forlaget Savanne, 1983, 9-30, 56-69, 84-109. 62
- Prenter, Regin: *Skabelse og genløsning*, København: G.E.C. Gads forlag, 1967, 255, 264-313. 51
- Thaning, Kaj: *Menneske Først – Grundtvigs opgør med sig selv*, Odense: Gyldendal, 1963, 609-703. 95
- Vind, Ole: *Grundtvigs historiefilosofi*, København: Gyldendal, 1999, 13-81, 111-137, 222-298. 173
- Welz, Claudia: "Post-traumatic growth? Tavshed og tale i omgang med afmagt, angst og sorg" in *Kritisk Forum for praktisk teologi 14*, Frederiksberg C: Anis, 2015, 88-106. 19
- Øhrgaard, Per: "Fichte and Grundtvig as Educators of the People" in *Building the nation - N.F.S. Grundtvig and Danish National Identity*, 19

John A. Hall, Ove Korsgaard og Ove K. Pedersen, eds.,
Montreal/Kingston/Ithaca: McGill-Queen's University Press, 2015,
213-231.

Litteratur i alt: 1004